

Мозгова Н.Г.

ШЕЛЛІНГ І КИЇВСЬКА ШКОЛА ФІЛОСОФСЬКОГО ТЕЇЗМУ ХІХ СТОЛІТТЯ

Філософські ідеї Шеллінга почали з'являтися в Україні ще наприкінці ХVІІІ століття і були пов'язані насамперед з іменами таких філософів, як Й.Шад (1758-1834), А.Дудрович (1792-1840), М.Білоус (1799-1854), Д.Кавунник-Велланський (1774-1847).

Цікавим є той факт, що, якщо ідеї Канта, а особливо Шеллінга, були більш популярними серед природознавців, то носіями ідей гегелівської філософії ставали головним чином представники гуманітарних наук. Ідеї ж Фіхте користувались найменшою популярністю в Україні, оскільки абстрактний схематизм гносеологічних побудов Фіхте не відповідав ментальності вітчизняних філософів, а історико-філософські погляди Фіхте були просякнуті ідеями німецького націоналізму, і це українських філософів не тільки відштовхувало, але й відлякувало. Ідеї ж Шеллінга, особливо пізнього, найбільшим чином були співзвучними тяжінню української філософії до проблем релігійної віри, до проблем етики і разом з тим відображали одночасно її неприязнь до абстрактних метафізичних спекуляцій.

Коли ж постало питання про створення першого в Україні університету, професором філософії запропонували бути Фіхте. І хоч запропоновані матеріальні умови були блискучі, все ж Фіхте відхилив цю почесну пропозицію, і саме із тих міркувань, що лише серед німецької нації, лише на рідній землі він зможе повністю виконати обов'язок перед своїм народом. Другим кандидатом у викладачі філософії Харківського університету, за пропозицією Гете і Шіллера тодішньому куратору університету графу Северину Йосиповичу Потоцькому, став обдарований учень Фіхте і вірний його прихильник (у перші роки наукової діяльності), доцент філософії у Йені Й.Шад (1758-1834). Захоплений високою, гарантованою російським урядом платнею, Шад у 1804р. приймає запрошення до Харкова і вже наступного року розпочинає там свою наукову та педагогічну діяльність. Протягом своєї діяльності у Харкові Шад видає кілька своїх філософських праць. Відома також його блискуча промова під час свята у Харківському університеті з нагоди перемоги Росії над Наполеоном.

Згодом Й.Шад відходить від Фіхте, схилившись до поглядів Шеллінга, особливо в обґрунтуванні ідеї про те, що основоположенням філософії має бути визначення абсолютної тотожності суб'єкта і об'єкта. Таким чином, у поглядах Шада спостерігається переорієнтація з філософії Фіхте на сприйняття ідей Шеллінга.

Харківський етап у творчості Й.Шада продовжувався до 1816 року, точніше до 6 грудня 1816 року, коли він, згідно з царським розпорядженням, за свої свободолюбиві погляди був висланий з Росії за 24 години. Завдяки його науковій діяльності Харківський університет стає в цей час важливим центром розповсюдження ідей Канта, Фіхте, особливо Шеллінга у Східній Європі в першій половині ХІХ століття.

Значний внесок зробив Й.Шад у формування професорсько-викладацького складу університету, запрошуючи до Харкова німецьких вчених. Завдяки його діяльності до Харкова приїздив читати лекції протягом 1807-1809 рр. відомий професор політекономії та філософії, а з 1816 р. ректор Галльського університету, Людвіг Г.К.Якоб. Він видав у Росії "Курс філософії для гімназій Російської імперії" (1811-1817) у 8 частинах та "Проект кримінального законодавства для Російської імперії". До Харкова також приїздив на запрошення Шада знаменитий німецький історик Роммел, який читав лекції в Харківському університеті протягом 1811-1814 років, і, до речі, залишив свої спогади про перебування у Харкові.

Звичайно, були й свої труднощі на терені просвітницької діяльності Й.Шада у Харківському університеті. Це, по-перше, відсутність здорової наукової конкуренції у відстоюванні своєї філософської позиції в дискусіях із опонентами. Хоча одночасно із Шадом в цей час у Харкові працювали такі видатні вітчизняні вчені, як перший ректор Харківського університету І.Рижський (1759-1811 рр.), котрий видав у 1790р. в Петербурзі "Логіку, або вчення про розум", написану в дусі вольфіанства. А також серед викладачів цього часу – знаменитий фізик та астроном Т.Осиповський (1765-1832), автор першого в Росії "Курсу з математики" у 3-ох томах, прихильник французької матеріалістичної філософії. Але ці вчені стояли на діаметрально протилежних позиціях стосовно німецького ідеалізму, повністю його заперечуючи.

Таким чином, у Харкові Й.Шад не міг дискутувати в рамках одного філософського напрямку,

уточнюючи та коректуючи тільки різні аспекти трансцендентальної філософії, як це було в Німеччині. І по-друге, Шад так і не навчився добре розмовляти російською мовою, що теж обмежувало можливості філософських дискусій з колегами.

Але, незважаючи на ці негативні моменти, все ж таки головна заслуга Й.Шада полягала в тому, що він заснував у Харкові школу прихильників німецького ідеалізму ("Харківська школа Шада"), представники якої вплинули на розвиток філософської думки не тільки на Слобожанщині і Україні, але й у Російській імперії того часу в цілому.

Й.Шад був улюбленцем серед студентів, коло його прихильників було велике, його вплив визначний. Як доказ того, що українська молодь виявляла особливий інтерес до предмета, який читав Шад, міг би послужити той факт, що протягом періоду його викладання в університеті було зареєстровано 12 магістерських і докторських дисертацій, серед яких дисертації захистили такі учні Й.Шада, як: П.Ковалевський, П.Любовський, П.Бразоль, Г.Хлапонін, І.Любачинський, А.Дудрович, І.Гриневиц та ін.

Серед прихильників Й.Шада були А.Дудрович і М.Білоус, вихованець Києво-Могилянської академії Л.Кавунник-Велланський, лекції якого містили положення натурфілософії у дусі Шеллінга, з яким Велланський зав'язав особисті стосунки. Предметом своїх лекцій він зробив не всю систему Шеллінга, а лише його теоретичну частину.

До прихильників Шеллінга на Україні належить також відомий український етнограф, історик літератури і перший ректор Київського університету М.Максимович (1804-1873).

Визначним шеллінгіанцем був також Й.Міхневич (1809-1885), вихованець, а пізніше викладач Київської духовної академії, потім – професор ліцею в Одесі. Його праці: "Успіхи грецької філософії", "Завдання філософії", "Гідність філософії, її справжня суть, її зміст і її класифікація" виявляють нам мислителя, який намагався поєднати філософські прагнення з теїстичними ідеями. Слід підкреслити його спробу простого зображення шеллінгової системи, яка досліджувалась поряд із системами інших німецьких філософів.

Але найбільш послідовним шеллінгіанцем серед вихованців Київської духовної академії, а згодом і серед її викладачів був П.Авсенев (1810-1852), на творчому спадку якого ми нижче зупинимось більш детально, ще через й те, що саме він був вчителем С.Гогоцького та П.Юркевича. З усіх академістів Київської школи філософського теїзму XIX століття – це найбільш містичний та загадковий філософ.

П.Авсенев майже нічого не писав, і на зауваження своїх друзів з цього приводу він відповідав: "Ще не прийшов час". Виключення складають "Нотатки з психології Архімандрита Теофана Авсенєва", які були надруковані в ювілейному "Збірнику із лекцій бувших професорів КДА" вже після смерті філософа [2]. Більше того, він навіть не дозволяв записувати свої лекції, вважаючи, що "студент більш буде вигравати, якщо буде розмірковувати разом із професором, а ніж буде записувати за ним" [3].

Як зазначав В.Зеньківський, "у Авсенєва була... дивовижна "гармонія думки і віри" – і його лекції з філософії прославили його далеко за межами Академії й Університету..., а його філософські ідеї тяжіли в сторону... відомого шеллінгіанця Шуберта" [4]. Г.Шпет вважав П.Авсенєва "мислителем з живим, але екзальтованим розумом, з чистими релігійними почуттями та відвертими переконаннями" [5].

У кінці свого життя П.Авсенєв писав у листі до свого друга: "...п'ятнадцять років присвятив я вивченню німецької філософії; втратив я зір, перечитуючи тексти німців. Тепер, коли Господь привів мене до вивчення Його Одкровення... бачу, що все, чим я захоплювався в сфері мислі філософів, все це давно було сказане в божественних писаннях пророків і апостолів та відтворене в творіннях отців..." [6]. Яскравим підтвердженням цих слів П.Авсенєва може бути той факт, що чернецтво він прийняв виключно через внутрішні переконання, а не заради кар'єри, будучи на той час вже екстраординарним професором, а як відомо, саме прийняття чернецтва відкривало в ті часи дорогу для здійснення блискучої кар'єри в стінах духовних закладів. Як згадували сучасники, "...слухи про нього зростали з кожним роком. Для відвідувачів Києва (особливо для осіб духовного звання) бачити сумирного філософа вважалось майже таким же важливим, як і бачити знаменитого Київського проповідника (Інокентія. – Н.М.) [7].

За рівнем філософського обдарування П.Авсенєва нерідко порівнювали з професором Московської духовної академії Ф.О.Голубинським, але на відміну від онтологічних орієнтацій

останнього, Авсенев віддавав перевагу психологам-шеллінгіанцям, таким, як Карус, Бурдах, Шуберт, тобто сприйняття шеллінгіанських ідей переважно відбувалось у Авсенева через сферу психології. Під психологією Авсенев розумів науку, предмет якої полягав у тому, щоб пояснювати наш устрій і життя душі із чистого її ества, з метою привести людину в істинну самосвідомість. Джерелом психології повинні слугувати спостереження, умогляд та одкровення. Умоглядна психологія, на думку філософа, є частиною філософії, і як частина вона свій розвиток отримує від цілого, тобто від філософії. У повній відповідності із шеллінгіанським філософствуванням Авсенев звертався до так званої "історії душі", в якій він вирізняв три розділи: видозміни особистості, безособові стани і стани повного розвитку душі. У першій частині своєї "Історії душі" Авсенев розглядав місце людини в ієрархії земних істот, сходинки духовного буття, тобто одушевління рослин, тварин та людини. У другій частині філософ розглядав історію душі, тобто видозміни і стани людської душі. Авсенев розробив детальний план історії душі, в якому він хотів розглянути світове життя душі (сонячної, місячної, земної); часткові її зміни (племенні, народні, статеві); індивідуальні зміни (обдарованість, темперамент, характер). В цій же другій частині Авсенев хотів детально зупинитись на аналізі несвідомого. До третьої частини своєї "Історії душі" Авсенев відніс питання про походження душі, її вік, смерть і стани душі після смерті. Слід підкреслити, що книга Авсенева складена за аналогією з роботою Шуберта "Історія душі".

З вищезазначеного стає очевидним зацікавленість Авсенева містичною літературою, взагалі царинною ірраціонального, несвідомого, навіть хворобливого, так званою "нічною стороною душі". Авсеневу нерідко сучасники приписували захоплення містицизмом, але це навряд чи можна вважати правильним, бо, як підкреслювали ті ж самі сучасники, разом із деякою туманністю та релігійним пафосом, у Авсенева все - таки переважало викладення власних поглядів у чіткій та ясній формі. "В наш час, – писав Г.Шпет, – ми добре вже знаємо, що подібного роду психологічні екскурси, які спантеличують неучів, проливають іноді м'яке і тепле світло для людей істинно релігійного натхнення на їх власну свідомість, а для науки можуть слугувати джерелом різючих відкриттів та викриттів таємниць людської душі" [8].

Авсенев вважав причиною всього сущого Бога, а землю вважав центром Всесвіту, створеного Богом. Людину він розглядав як живий союз творця і тварі, тобто ці питання вирішувались київським мислителем з позицій теологічного геоцентризму.

Авсеневу належить одна із перших спроб дати психологічну характеристику російському національному характеру з притаманним йому універсалізмом та поєднанням західних і східних елементів і відповідній цьому характеру філософії. "У філософському відношенні, – писав Авсенев, – ми, росіяни, не відрізняємося нічим самостійно оригінальним, але можна помітити, що абстрактні діалектичні умогляди, подібні німецьким, навряд чи приживуться на ґрунті нашого духу. Ми з труднощами і розуміємо такого рода філософствування. Але, з іншої сторони, у нас навряд чи отримає розвитку і чисто емпірична філософія, подібна до англійської. Можна гадати, що філософія у нас буде мати характер переважно релігійний, бо релігія глибоко укорінилась в нашому дусі і ввійшла в саме ество його" [9].

Чижевський в своїх "Нарисах..." приводить цікавий факт про особисті зв'язки Авсенева із кирило-мефодієвцями. Ось що він пише: "Але найбільшу ролу в пробудженні настроїв романтично-християнських мав відограти професор Київської академії і деякий час Університету – Авсенев, що його, мабуть, знав Куліш, слухав Білозерський і в особистих зв'язках з яким стояли братчики, позичаючи у нього книжки, читаючи його записки з психології (коли він вже не викладав на університеті), відвідуючи його особисто (напр., Гулак, О.Маркович). Білозерський передає увесь час із Полтави привітання "отцю" (Авсенев в цей час вже прийняв чернецтво під іменем Теофана), просить повернути йому книжки, запитує О.Марковича – "чи бачишся ти з отцем? Боже! коли я почую його...", читає "Воскресное Чтеніє" – орган, в якому Авсенев містив психологічні статті в дусі яскраво романтичному – "деякими річами був надзвичайно зворушений". Коли інтерес до українського минулого, до української мови – відживлявся і підтримувався романтичною гарною літературою, коли лінія романтичного націоналізму веде до Максимовича, то настрої християнсько-містичні ведуть нас до Авсенева, або до західних письменників того ж типу (Новаліс, Шуберт, Бурдах)" [10].

З вищезазначеного стає зрозумілим, наскільки сьогодні є складним питання про аутентичне відтворення світогляду того чи іншого мислителя минулого: так, з одного боку, Авсенев дає одну з

перших спроб визначити специфіку російського характеру, з іншого ж боку, він стає натхненником "кирило-мефодієвців", які стояли біля витоків становлення української національної самосвідомості.

Вважаємо за необхідне зупинитись ще на деяких фактах із життя Авсенева, про котрі не забули нагадати навіть на урочистому зібранні з нагоди 50-річчя академії, коли самого Авсенева вже не було в живих. Відомо, що як тільки Авсенев почав викладати у стінах КДА філософію в дусі Шубертового шеллінгіанізму, одразу почалися непорозуміння. Авсенев зазнав тиску як зі сторони ректора академії Інокентія, так і зі сторони київського митрополита Філарета (Амфітеатрова): "Прийшовши на одну із його (Авсенева – Н.М.) лекцій, Інокентій, по закінченню лекції, звернувся до студентів з похвалою наставнику, радячи слухати його сумлінно. Але в той же день викликав його (Авсенева – Н.М.) і висловив різке засудження лекції, приєднуючи до нього начебто навіть загрозу звільнення" [11]. Як бачимо із вищезазначеного, для філософії у КДА Інокентій був не лише мудрим реформатором, але й прискіпливим цензором. І далі: "Відомо, що іспити з філософії, що їх приймав митрополит Філарет, інколи тяжко обходились Теофану... Він лише сумирно підкорявся своїй долі, щиро поважаючи чистоту мотивів, через які чинили напади на його філософію" [12]. В кінці кінців Авсеневу довелося переробити свій власний курс з філософії в більш християнському дусі. Як писав Г.Шпет: "Ці випадки тиску на наукове сумління професора лишають тим більш гнітюче враження, що вони стосуються науки й лише науки. Релігійна та богословська благонадійність Авсенева була поза підозрою, як і його покірність виконувати настанови керівництва. Тільки це й давало можливість залишатися на кафедрі" [13]. Авсенев не боявся того, що здавалося жахливим для офіційних наглядців за благонадійністю філософії. Він, особливо на початку свого творчого шляху, відхилявся від того загального напрямку, якому слідувала духовна філософія. Авсенев відхилявся в сторону Шеллінга, забуваючи при цьому Вольфа, тому він цілком і не вписувався в цю традицію. "Теїстичні уподобання цієї філософії, – писав Шпет, – обумовлювали слідування таким взірцям, як Якобі, Ешенмайер та інші. ...З іншої сторони, традиція пов'язувала його з Вольфом" [14]. А Авсенев при щирій релігійній сумлінності лишався в царині філософії певною мірою вільнодумцем.

Саме таким перед нами постає один із представників та прихильників філософії Шеллінга в українській духовно-академічній філософії XIX ст.

Література

1. Горський В.С. Історія української філософії. Курс лекцій. – К., 1996. – С. 135.
2. Сборник из Лекций бывших профессоров КДА. – К., 1869.
3. Пятидесятилетний юбилей Киевской духовной академии, 28 сентября 1869. – К., 1869. – С. 108.
4. Зеньковский В.В. История русской философии. – Л., 1991. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 115.
5. Шпет Г.Г. Очерк развития русской философии // Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии. – Свердловск, 1991. – С. 414.
6. Архим. Феофан Авсенев в письмах своих к Одесскому прот. С.А.Серафимову // Труды КДА. – 1905. – № 11. – С. 370.
7. Пятидесятилетний юбилей Киевской духовной академии, 28 сентября 1869. – К., 1869. – С. 106.
8. Шпет Г.Г. Очерк развития русской философии // Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии. – Свердловск, 1991. – С. 414.
9. Авсенев Н.С. Из записок по психологии // Сборник из лекций бывших профессоров Киевской духовной академии. – К., 1869. – С. 110.
10. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Вид-во "Орій" при УКСП "Кобза", 1992. – С. 142-143.
11. Пятидесятилетний юбилей Киевской духовной академии, 28 сентября 1869. – К., 1869. – С. 103.
12. Там само. – С. 119.
13. Шпет Г.Г. Очерк развития русской философии // Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии. – Свердловск, 1991. – С. 415.
14. Там само. – С. 418.